

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Σβετλάνα Νοβικοβά

Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των πόλεων-λιμανιών της Αζοφικής θάλασσας και της παρευξείνιας ζώνης ήταν η πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού, ο οποίος αποτελείτο από Έλληνες, Ρώσους, Ουκρανούς, Γερμανούς, Εβραίους, Βούλγαρους κ.ά. Σήμερα οι Έλληνες δεν αποτελούν πλέον την πολυπληθέστερη εθνική κοινότητα στην περιοχή, αλλά διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή του τόπου. Κατά την τελευταία δεκαετία αυξήθηκε σημαντικά το ενδιαφέρον των ερευνητών για την ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων που βρίσκονται στη Ρωσία και την Ουκρανία καθώς και για τις δραστηριότητές τους. Ένας σημαντικός αριθμός μελετών είναι αφιερωμένος σε πτυχές της ιστορίας των Ελλήνων της Μαριούπολης. Μεταξύ αυτών θα πρέπει να ξεχωρίσουμε τις έρευνες των Άννα Γεντιό, Μαργαρίτας Αραντζιόνι, Νατάλια Μπατσάκ, Λαρίσσα Γιακούμποβα, Σ. Καλοέροβ, Ρ. Σαένκο, καθώς και της υπογράφουσας.¹ Λείπει, ωστόσο, μια διεξοδικότε-

1. Α. Γεντιό, *Πηγές από την ιστορία των Ελλήνων της βόρειας Αζοφικής (τέλος 18ου – αρχές 20ού αιώνα)*, Κίεβο 2001 [Α. Гедьо, Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.)]. Μ. Α. Αραντζιόνι, *Οι Έλληνες της Κριμαίας και της Αζοφικής: μελέτη και ιστοριογραφία της εθνικής ιστορίας και του πολιτισμού (1780-1990)*, Συμφερούπολη 1999 [М. Α. Араджіоні, Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.)]. Ν. Ι. Μπατσάκ, *Πολιτιστικά-εκπαιδευτικά ιδρύματα και κοινωνικοί οργανισμοί των Ελλήνων της βόρειας Αζοφικής (β' μισό 19ου – αρχές 20ού αιώνα)*, Κίεβο 1999 [Н. Ι. Бацак, Культурно-просвітительські заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я (друга половина XIX – початок XX ст.)]. Α. Γιακούμποβα, *Οι Έλληνες της Μαριούπολης (εθνική ιστορία): 1778 – αρχές της δεκαετίας του 1930*, Κίεβο 1999 [Л. Якубова, Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 – початок 30-х років XX ст.]. Σ. Α. Καλοέροβ, «Για τη μετοίκηση των Ελλήνων της Αζοφικής και τη δημιουργία ελληνικών οικισμών (βάσει αρχαικού υλικού)», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Ιστορική κληρονομιά και προοπτικές συνεργασίας: Περίληψεις Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, Μαριούπολη 1999 [С. Α. Калоев, «О переселении греков Приазовья и основании греческих населенных

ρη μελέτη των οικονομικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων της Μαριούπολης, μιας από τις μεγαλύτερες πόλεις-λιμάνια της Αζοφικής κατά τον 19ο αιώνα. Η μελέτη αυτή θα μπορούσε να φωτίσει τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης της ελληνικής διασποράς.

Η πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού της πόλης διαμορφώθηκε στη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα υπό την επιρροή της εξωτερικής και της εσωτερικής πολιτικής της Ρωσικής αυτοκρατορίας. Πληθυσμιακά η ελληνική κοινότητα ήταν η μεγαλύτερη στην πόλη έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Η εγκατάσταση Ελλήνων στα εδάφη της μετέπειτα Μαριούπολης και στις γύρω από αυτήν περιοχές ήταν άμεσο αποτέλεσμα της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσικής αυτοκρατορίας στην Αζοφική μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774. Το σχέδιο του εποικισμού είχε σκοπό την υπεράσπιση των χριστιανών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η εφαρμογή του «ελληνικού σχεδίου» είχε ως συνέπεια την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή το 1774, με την οποία η βόρεια Αζοφική εντάχθηκε στη Ρωσική αυτοκρατορία. Η ρωσική κυβέρνηση ήταν έτοιμη να προχωρήσει στην όσο το δυνατόν ταχύτερη ανάπτυξη αυτής της περιοχής, την οποία επέβαλλαν όχι μόνο στρατηγικοί αλλά και οικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες.

Το πρώτο βήμα στην υλοποίηση του «ελληνικού σχεδίου» ήταν η εγκατάσταση στο Ταχανρόγ των Ελλήνων ναυτικών που πολέμησαν στο πλευρό της Ρωσίας. Το δεύτερο βήμα ήταν η μετεγκατάσταση των χριστιανών της Κριμαίας, συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων, στα εδά-

пунктов (По архивным материалам)». Σ. Β. Νοβικοβά, «Οι ιδιαιτερότητες της γαιοκτησίας των Ελλήνων στη διοίκηση της Μαριούπολης (1860-1890)», *Αγγελιαφόρος του Πανεπιστημίου του Τσεργάσκ*, τχ. 160-161 (2009), σειρά Ιστορικές Επιστήμες [С. В. Новікова, «Особливості землеволодіння у греків Маріупольського повіту (60-90-і рр. XIX ст.)», *Вісник Черкаського університету*]. Της ίδιας, «Κύρια είδη χειροτεχνίας και βιοτεχνικής παραγωγής των Ελλήνων της Διοίκησης της Μαριούπολης κατά το β' μισό του 19ου αιώνα», *Επιστημονικές μελέτες: Επιστημονικό-Μεθοδολογικό Περιοδικό*, τ. 121, τχ. 108 (2010) [«Головні види промислів і кустарного виробництва греків Маріупольського повіту в другій половині XIX ст.», *Наукові праці: Науково-методичний журнал*]. Της ίδιας, «Κύριες κατευθύνσεις των δραστηριοτήτων των ελληνικών εμπορικών οίκων στη βόρεια Αζοφική τον 19ο αιώνα», στο *Γιλέγια (Επιστημονικός Αγγελιαφόρος): Συλλογή επιστημονικών μελετών*, Κίεβο 2009 [«Основні напрями діяльності грецьких торгових домів у Північному Приазов'ї у XIX ст.», *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць*]. Ρ. Ι. Σαένκο, «Η Μαριούπολη και τα ελληνικά χωριά στο τέλος του 18ου – α' τέταρτο 19ου αιώνα (σύμφωνα με στοιχεία του Μουσείου Τοπικών Μελετών Μαριούπολης)», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Ιστορία και σύγχρονη εποχή*, ό.π. [Ρ. Ι. Саєнко, *Маріуполь и греческие села в конце XVIII – первой четверти XIX в. (По материалам Мариупольского краеведческого музея)*].

φη της υπό διαμόρφωση Περιφερειακής Διοίκησης (Ουέζντ) της Μαριούπολης καθώς και εντός της πόλης. Υπάρχουν ακόμη πολλά ερωτήματα τόσο για την ημερομηνία ίδρυσης της πόλης όσο και για τους λόγους για τους οποίους ονομάστηκε έτσι. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η πόλη ιδρύθηκε το 1779.² Σύμφωνα με την πιο κοινή εκδοχή, η Μαριούπολη ιδρύθηκε το 1780. Όμως αξίζει να σημειωθεί ότι οικισμοί σε αυτήν την περιοχή υπήρχαν και πριν από τα περιγραφόμενα εδώ γεγονότα. Όσον αφορά το ιστορικό της ονομασίας της πόλης, οι πιο πιθανές ερμηνείες είναι δύο: σύμφωνα με την πρώτη, η Μαριούπολη πήρε το όνομά της από τη Μαρία, τη σύζυγο του Παύλου (Πάβελ Πετρόβιτς), διαδόχου της Ρωσικής αυτοκρατορίας (1796-1801). Η δεύτερη εκδοχή υποστηρίζει ότι η πόλη ονομάστηκε έτσι προς τιμήν της Παρθένου Μαρίας, την οποία οι Έλληνες μετανάστες τιμούσαν ιδιαίτερα.³

Πληθυσμός

Στους Έλληνες μετοίκους η ρωσική κυβέρνηση παραχώρησε σειρά προνο-

2. *Πόλεις στη Ρώσικη αυτοκρατορία*, τ. 2, Αγία Πετρούπολη 1861 [Городские поселения в Российской империи]. Π. Σεμένοβ, «Η ελληνική περιφέρεια της Μαριούπολης», στο *Γεωγραφικό-στατιστικό λεξικό της Ρώσικης αυτοκρατορίας*, τ. 3, Αγία Πετρούπολη 1867 [Π. Семенов, «Мариупольский греческий округ», Географическо-статистический словарь Российской империи]. *Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση*, Μαριούπολη 1910 [Весь Мариуполь и его уезд]. Β. Μ. Καμπουζάν, *Ο αποικισμός της Νοβορωσίας (των Κυβερνείων του Αικατερινόσλαβ και της Χερσόνσας) τον 18ο – α' μισό του 19ου αιώνα (1719-1858)*, Μαριούπολη 1976 [Β. Μ. Кабузан, Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858 гг.)].

3. Μ. Ντμιτριένκο, Β. Λιτβίν, Β. Τομάζοβ κ.ά., *Οι Έλληνες στην ουκρανική γη: Δοκίμια για την εθνολογική ιστορία. Έγγραφα, υλικό, χάρτες*, Κίεβο 2000 [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов та ін., Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти]. Σ. Α. Καλοέροβ, «Οι ελληνικές πόλεις και τα χωριά της Αζοφικής, 18ος – αρχές 20ού αιώνα», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Ιστορική κληρονομιά και προοπτικές συνεργασίας: Περίληψεις Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, τ. 2, μέρος 1, Μαριούπολη 1999, σ. 255-258 [С. Α. Калоев, «Греческие населенные пункты Приазовья XVIII – начала XX века», Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва: Тези міжнародної науково-практичної конференції]. Β. Ο. Πίρκο, «Σχετικά με το ζήτημα της ίδρυσης της Μαριούπολης: ιστοριογραφία και πηγές», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Ιστορική κληρονομιά και προοπτικές συνεργασίας*, ό.π., τ. 1, μέρος 1, Μαριούπολη 1999, σ. 253-254 [Β. Ο. Пірко, «До питання про час заснування м. Маріуполя: історіографія та джерела», Україна – Греція: історична спадщина та перспективи співробітництва: Тези міжнародної науково-практичної конференції]. Ρ. Ι. Σάενκο, *Από την ιστορία της ίδρυσης της Μαριούπολης*, Μαριούπολη 2000 [Ρ. Ι. Саєнко, Из истории основания г. Мариуполя].

μίων. Ένα από αυτά προέβλεπε την ίδρυση στη Μαριούπολη του Ελληνικού Δικαστηρίου ή αλλιώς Ελληνικού Μαγιστράτου⁴ (1780-1869), το οποίο ήταν όργανο αυτοδιοίκησης που υπαγόταν στην Περιφερειακή Διοίκηση της Ρωσίας (1775-1862) με διοικητικές-αστυνομικές αρμοδιότητες («ζέμσκι σουντ» [земский суд]). Το Μαγιστράτο διοικούσε τους ερχόμενους από την Κριμαία Έλληνες μετοίκους που κατοικούσαν στη Μαριούπολη και εκείνους που είχαν εγκατασταθεί στα χωριά της ελληνικής περιφέρειας της Μαριούπολης. Ασκούσε διοικητική, αστυνομική, δικαστική και οικονομική εξουσία. Τη διοίκησή του ασκούσε ο πρόεδρος, τρεις πάρεδροι, ο γραμματέας και το όργανο απασχολούσε και υπαλλήλους. Όλες οι υποθέσεις αποφασίζονταν συλλογικά. Το σώμα του Μαγιστράτου εκλεγόταν κάθε τρία χρόνια από εξουσιοδοτημένους εκπροσώπους κάθε ελληνικού χωριού και από εκπροσώπους της πόλης. Παρ' όλα αυτά, η ρωσική κυβέρνηση έλεγχε τη λειτουργία του Ελληνικού Μαγιστράτου ορίζοντας τον γραμματέα που είχε δικαιώματα εισαγγελείας και προερχόταν από τη ρωσική ανώτατη υπαλληλική τάξη.⁵

Παρά την επίσημη αναγνώριση της ισότητας όλων των μελών της ελληνικής κοινότητας, οι πλούσιοι Έλληνες (έμποροι και κτηνοτρόφοι) κατείχαν ιδιαίτερη θέση στην κοινωνία. Επηρέαζαν τη διαδικασία της λήψης αποφάσεων του Ελληνικού Μαγιστράτου και για μεγάλο χρονικό διάστημα εμπόδιζαν την εποίκιση στην περιφέρεια της Μαριούπολης και στην ίδια την πόλη άλλων εθνοτήτων.⁶ Για τους λόγους αυτούς, οι Έλληνες της Μαριούπολης ζούσαν σε έναν προνομιακό χώρο που απέκλειε τον εξωτερικό ανταγωνισμό. Από το 1780 έως τα μέσα του 19ου αιώνα η αύξηση του πληθυσμού της πόλης ήταν πολύ μικρή. Σε αυτό συνέτειναν οι μικρές σοδειές, οι επιδημίες χολέρας και οι ασθένειες (σκορβούτο κ.ά.). Ο πίνακας 14.1 παρουσιάζει τη δυναμική της μεταβολής του πληθυσμού της πόλης εκείνη την περίοδο.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η ζωή των Ελλήνων εποίκων άλλαξε. Το διάταγμα του τσάρου Αλεξάνδρου Β' (30 Μαρτίου 1859), που ενέκρινε την ίδρυση κοινοτήτων μη ελληνικής προέλευσης στη Μαριούπολη, είχε ως αποτέλεσμα την προσέλευση για μόνιμη διαμονή Ρώσων, Ουκρανών αλλά και αλλοδαπών που απέκτησαν τη ρωσική υπηκοότητα. Το διάταγμα αυτό επηρέασε τόσο την αύξηση του πληθυσμού της Μαριούπολης

4. Βλ. στον παρόντα τόμο, Κεφ. 1 (Ευρυδίκη Σιφναίου – Τζελίνα Χαρχαύτη).

5. Α. Β. Γεντί, «Το Ελληνικό Μαγιστράτο της Μαριούπολης στο σύστημα αυτοδιοίκησης της Ρωσίας», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Εμπειρία φιλικών σχέσεων και προοπτικές συνεργασίας*, Μαριούπολη 1996, σ. 59 [Α. Β. Геде, «Марнупольский Греческий суд в системе самоуправления России», *Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва*].

6. Στο ίδιο, σ. 58-60.

όσο και τη σύνθεσή της (βλ. πίνακα 14.2). Η δικαστική και η χωροταξική μεταρρύθμιση του 1864 οδήγησαν στην κατάργηση του Ελληνικού Μαγιστράτου, το 1869. Οι παραπάνω λόγοι καθώς και η ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη της περιοχής είχαν ως αποτέλεσμα την αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού της Μαριούπολης σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο.

Πίνακας 14.1

Ανάπτυξη του πληθυσμού της Μαριούπολης, 1782-1850

Έτος	1782	1795	1816	1823	1826	1840	1850
Κάτοικοι	2. 948	2.623	3.333	2.848	2. 998	3. 659	4. 579

Πηγές: Φορολογικός Κατάλογος της Μαριούπολης, 1795, Μουσείο Τοπικών Μελετών Μαριούπολης, αρχ. σειρά 3469 [Ревизская сказка г. Мариуполя. 1795 год]. Φορολογικός Κατάλογος της Μαριούπολης, 1816, Μουσείο Τοπικών Μελετών Μαριούπολης, Συλλογές 3476, 3484, 3528 [Ревизская сказка г. Мариуполя. 1816 год]. ΚΑΠΝ, αρχ. σειρά 131 [Государственный архив Донецкой области (ГАДО)]. Θησαυροφυλάκιο της Διοίκησης της Μαριούπολης, αρ. ευρ. 1, φάκ. 112 [Мариупольское уездное казначейство]. Φορολογικός Κατάλογος της Μαριούπολης, 1850-1852 [Ревизские сказки г. Мариуполя, 1850-1852].

Πίνακας 14.2

Ανάπτυξη του πληθυσμού της Μαριούπολης, 1856-1913

Έτος	1856	1858	1867	1874	1887	1897	1913
Αριθμός κατοίκων	4.600	5.289	7.644	9. 774	16. 815	31.116	57. 747

Πηγές: ΚΑΠΝ, αρχ. σειρά 131. Θησαυροφυλάκιο της Διοίκησης της Μαριούπολης, αρ. ευρ. 1, φάκ. 113. Φορολογικός Κατάλογος της Μαριούπολης, 1856 [Ревизские сказки г. Мариуполя, 1856]. ΚΑΠΝ, αρχ. σειρά 131, φάκ. 114. Φορολογικός Κατάλογος της Μαριούπολης, 1858 [Ревизские сказки г. Мариуполя, 1858]. *Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1867*, Αικατερινοσλάβ 1867 [Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год]. *Αναμνηστικό φυλλάδιο και ονομαστικός κατάλογος του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1889*, Αικατερινοσλάβ 1889 [Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год]. *Συλλογικός τόμος των αποτελεσμάτων της πρώτης καθολικής απογραφής του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, 28 Ιανουαρίου 1897*, Αγία Πετρούπολη 1905 [Общий свод по империи результатов разработки данных Первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г.]. *Όλο το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ, 1913*, Αικατερινοσλάβ 1913, σ. 30 [Вся Екатеринославская губерния. 1913 год].

Συνέπεια της δημογραφικής ανάπτυξης ήταν η μεταβολή της εθνικής σύνθεσης του πληθυσμού της πόλης (βλ. πίνακα 14.3). Δυστυχώς οι πλη-

Πίνακας 14.3
Εθνική κατανομή του πληθυσμού της Μαριούπολης
το 1897 και το 1913

Εθνικότητα με βάση τη μητρική γλώσσα	1897		1913
	Αριθμός κατοίκων	% του συνολικού πληθυσμού	% του συνολικού πληθυσμού
ρωσική	19. 670	63,22	
ουκρανική	3. 125	10,04	65
ελληνική	1. 590	5,11	
εβραϊκή	4. 710	15,14	15
τουρκική	922	2,96	3
γερμανική	248	0,80	
πολωνική	218	0,70	10
γαλλική	41	0,13	3
ιταλική και άλλες	191	0,61	
ταταρική	228	0,73	
λευκορωσική	171	0,55	
τσιγγάνικη	2		

Πηγές: Συλλογικός τόμος των αποτελεσμάτων της πρώτης καθολικής απογραφής του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, ό.π. Όλο το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ, 1913, ό.π.

ροφορίες σχετικά με το ζήτημα αυτό δεν είναι πλήρεις. Για παράδειγμα, είναι γνωστό ότι στη δεκαετία του 1820 εμφανίζονται οι πρώτες εβραϊκές οικογένειες, τα μέλη των οποίων δεν είχαν καταμετρηθεί, αλλά δραστηριοποιούνταν σε βιοτεχνικές και εμπορικές εργασίες.⁷ Πληρέστερα στοιχεία για τον αριθμό των διάφορων εθνοτήτων στη Μαριούπολη υπάρχουν στις απογραφές των ετών 1897 και 1913.⁸ Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα οι Έλληνες αποτελούσαν πλέον μια μικρή εθνοτική ομάδα του πληθυσμού της Μαριούπολης.

Χαρακτηριστικά της οικονομικής ανάπτυξης

Η ιστορία της ανάπτυξης τομέων της βιομηχανίας και του εγχώριου εμπορίου στη Μαριούπολη και σε όλη τη Ρωσική αυτοκρατορία δεν έχει μελετηθεί αρκετά λόγω έλλειψης συγκεντρωτικών στοιχείων από αρχειακές πηγές. Τα κρατικά στατιστικά στοιχεία, τα οποία διαθέτουν σήμερα οι ερευνητές, είναι αποσπασματικά και παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά

7. Ρ. Π. Μποζκό, Τ. Γ. Μπούλιν, Ν. Ν. Γασενένκο, Α. Ι. Κουτσουγούρα, Ν. Β. Πασκό κ.ά., *Η Μαριούπολη και τα προάστιά της: μια οπτική του 21ου αιώνα*, Μαριούπολη, Ρενάτα, 2006, σ. 87 [Ρ. Π. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко, Л. И. Кучугура, Н. В. Пасько и др., *Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века*].

8. *Συλλογικός τόμος των αποτελεσμάτων της πρώτης καθολικής απογραφής*, ό.π. *Όλο το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ*, ό.π., σ. 30.

της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης κατά το τελευταίο τέταρτο κυρίως του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα.

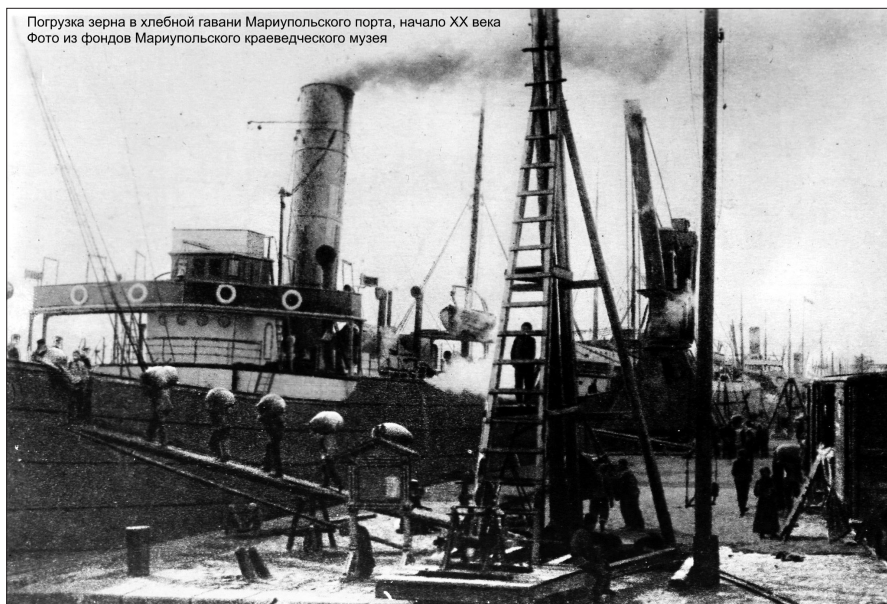
Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ρυθμός της βιομηχανικής ανάπτυξης της Μαριούπολης, της βόρειας Αζοφικής και όλης της Ρωσίας την περίοδο αυτή ήταν πολύ χαμηλός.⁹ Οι περισσότεροι τομείς της οικονομίας σχεδόν έως τα τέλη του 19ου αιώνα ήταν σε εμβρυακή κατάσταση και απαρτίζονταν από μικρές επιχειρήσεις-βιοτεχνίες, με τις οποίες οι Έλληνες ασχολούνταν πριν ακόμα εγκατασταθούν στην Αζοφική. Οι επιχειρήσεις αυτές επεξεργάζονταν αγροτικά προϊόντα και λειτουργούσαν για την κάλυψη των αναγκών του ντόπιου πληθυσμού. Τα χαρακτηριστικά της βιοτεχνικής παραγωγής στη Μαριούπολη περιγράφει στη συλλογική εργασία με τίτλο «Η Μαριούπολη και τα προάστιά της» ο Δημήτριος Χαρατζάεβ, εκπρόσωπος μιας από τις πιο ισχυρές ελληνικές εμπορικές οικογένειες της πόλης. Ο Χαρατζάεβ ανέφερε ότι στη Μαριούπολη εργάζονταν τεχνίτες που κατασκεύαζαν ζώνες, σέλες, ιπποσκευές, χαλιά, υποδήματα και είδη ένδυσης. Αυτά τα προϊόντα πωλούνταν στην Κριμαία, απ' όπου αγόραζαν κρασί, το οποίο, σημειωτέον, μετέφεραν με καμήλες.¹⁰

Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού του 1782 στη Μαριούπολη διέμεναν 144 έμποροι και 1.149 τεχνίτες.¹¹ Ο μεγάλος αριθμός τεχνιτών

9. «Η ακίνητη περιουσία στην πόλη, στο Κυβερνείο, για το 1872», *Δελτίο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ*, αρ. 9 (1872) [«Недвижимые городские имущества в губернии на 1872 год», *Екатеринославские губернские ведомости*]. *Επισκόπηση του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1891*, *Αικατερινοσλάβ* 1892 [Обзор Екатеринославской губернии за 1891 год]. *Επισκόπηση του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1907*, *Αικατερινοσλάβ* 1908 [Обзор Екатеринославской губернии за 1907 год]. *Επισκόπηση της βιοτεχνικής-εργοστασιακής βιομηχανίας και του εμπορίου της Ρωσίας, Αγία Πετρούπολη* 1896 [Обзор фабрично-заводской промышленности и торговли России]. «Βιοτεχνική και εργοστασιακή δραστηριότητα στο Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1885», *Δελτίο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ*, αρ. 65 (1886) [«Фабричная и заводская деятельность в Екатеринославской губернии за 1885 год», *Екатеринославские губернские ведомости*]. *Βιοτεχνίες, εργοστάσια και ορυχεία της νότιας Ρωσίας*, *Αικατερινοσλάβ* 1904 [Фабрики, заводы и рудники Южной России]. *Βιοτεχνική-εργοστασιακή βιομηχανία και εμπόριο της Ρωσίας, Αγία Πετρούπολη* 1896 [Фабрично-заводская промышленность и торговля России]. *Βιοτεχνική-εργοστασιακή βιομηχανία της Ουκρανίας το 1908*, *Χάρκοβο* 1922 [Фабрично-заводская промышленность Украины в 1908 году].

10. *Η Μαριούπολη και τα προάστιά της*, Μαριούπολη 1892, σ. 307 (συλλογικό έργο που είχε εκδοθεί με τη συμβολή του Δ. Α. Χαρατζάεβ και του διευθυντή του Γυμνασίου αρρένων της Μαριούπολης Α. Τιμοσέβσκι) [Марнуполь и его окрестности].

11. Ρ. Ι. Σαένκο, «Ο φορολογικός κατάλογος της Μαριούπολης και της διοίκησης της Μαριούπολης ως ιστορική πηγή (σύμφωνα με το υλικό του Μουσείου Τοπικών Μελετών Μαριούπολης)», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Ιστορία και σύγχρονη εποχή*, Κίεβο 1993, σ. 129-133 [Р. И. Саенко, «Ревизские сказки г. Марнуполя и Марнупольского уезда

Εικ. 1: Φόρτωση σιτηρών στο λιμάνι της Μαριούπολης, αρχές 20ού αιώνα.
Πηγή: MTIM.

Εικ. 2: Το ξενοδοχείο Κοντινεντάλ.
Πηγή: MTIM.

και εμπόρων (σχεδόν 40% του συνολικού πληθυσμού) καθόρισε τον βιομηχανικό και εμπορικό χαρακτήρα της πόλης. Τα προϊόντα τα τροφοδοτούσαν όχι μόνο στις κυριακάτικες αγορές αλλά και στις εμποροπανηγύρεις που προσέλκυαν κατοίκους από τους γύρω αγροτικούς οικισμούς. Αμέσως μετά τη μετεγκατάστασή τους οι Έλληνες έμποροι άνοιξαν εργαστήρια κατεργασίας ψαριών στα ακρωτήρια Μπελοσαράϊσκαγια, Βινογκράντ-ναγια, Καμισεβάταγια και Ζίντσεβαγια. Τέτοιου είδους επιχειρήσεις λειτουργούσαν στις ακτές της Αζοφικής μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα και ήταν από τις πιο κερδοφόρες. Από τα μέσα του 19ου αιώνα η κύρια ασχολία των Ελλήνων της Μαριούπολης ήταν η αλιεία και το εμπόριο παστών ψαριών. Τα αλιεύματα εξάγονταν στα δυτικά κυβερνεία της Ρωσίας και στην Πολωνία.¹²

Τα εργαστήρια κατεργασίας ψαριών των Ελλήνων επιχειρηματιών ήταν μικρά σε μέγεθος αλλά ιδιαίτερα κερδοφόρα. Τα διάφορα είδη οξυρύγχου, τα ιχθυέλαια και το μαύρο και κόκκινο χαβιάρι συγκεντρώνονταν στην προβλήτα της Μαριούπολης. Εξαιρετικά ακριβό ήταν το χαβιάρι, το οποίο ήταν δύο ειδών: εκλεκτής και κανονικής ποιότητας. Το χαβιάρι εκλεκτής ποιότητας ερχόταν στις εμποροπανηγύρεις από το Ταχανρόγ. Το φρέσκο χαβιάρι κόστιζε 20-25 αργυρά ρούβλια ανά πουντ,¹³ το παστό κόστιζε 15-17 ρούβλια και το κανονικής ποιότητας 14 ρούβλια. Το μαύρο χαβιάρι εξαγόταν στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Τουρκία. Το κόκκινο χαβιάρι εξαγόταν κυρίως στην Τουρκία. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξαγωγή του χαβιαριού έπαιζαν οι Έλληνες έμποροι του Ροστόβ-στον-Ντον.¹⁴ Τα εργαστήρια ψαριού, στη διάρκεια όλης της περιόδου, ήταν 45 κατά μέσο όρο, που αντιστοιχούσε στο 25-30% του συνολικού αριθμού εργοστασίων του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ. Οι μεγαλύτερες βιομηχανίες ανήκαν στους επιχειρηματίες Ι. Καρακουρκτσή, Ι. Λυκάκη, Σ. Κουρκτσή και Α. Τσεμπανένκο και απέδιδαν από 200 έως 625 αργυρά ρούβλια καθαρού κέρδους τον χρόνο. Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα το ύψος της ιχθυοπαραγωγής όλων των εργοστασίων επεξεργασίας

как исторический источник (по материалам Марнупольского краеведческого музея)», Україна – Греція: історія і сучасність].

12. Γ. Τιτόβ, *Επιστολές από το Αικατερινοσλάβ*, Οδησός 1849, σ. 73 [Γ. Τιτοβ, Письма из Екатеринослава].

13. [Σ.τ.Μ.: Πουντ: μέτρο βάρους στη Ρωσία που αντιστοιχεί σε 16,38 κιλά.]

14. *Εξαγωγές των ρωσικών εμπορευμάτων στο εξωτερικό. Συλλογή στατιστικών στοιχείων του εξαγωγικού εμπορίου για το 1900-1911*, Αγία Πετρούπολη 1913, σ. 41-42 [Вывоз российских товаров за границу. Свод данных русской статистики внешней торговли за 1900-1911 годы]. РКΙΑ, αρχ. σειρά 20, Τμήμα τελωνείων και βιομηχανιών, αρ. ευρ. 6, φάκ. 994, σχετικά με την παράταση της εμπορικής συμφωνίας με την Ελλάδα, 1895 [Российский государственный исторический архив].

ψαριών στη Μαριούπολη ανερχόταν σε 100.000 αργυρά ρούβλια.¹⁵

Με πιο ραγδαίους ρυθμούς αναπτύχθηκαν οι τομείς που είχαν άμεση σχέση με την επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων. Κοινό χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων αυτών ήταν το μικρό μέγεθος και το περιορισμένο κεφάλαιο. Χάρη στις δραστηριότητες ξένων επιχειρηματιών στη Μαριούπολη αναπτύχθηκε η βιομηχανία ποτών και τροφίμων με τη λειτουργία ζυθοποιείων, ζαχαροπλαστείων και εργοστασίων ζυμαρικών και αλλαντικών. Το 1830 στην πόλη άρχισε να λειτουργεί η βιομηχανία του Ιταλού Στανισλάβ Γκαλιάνο. Αργότερα το εργοστάσιό του εξαγοράστηκε από έναν συμπατριώτη του, τον επιχειρηματία Σανγκουνέτι. Το 1886 λειτούργησε το ζυθοποιείο του Τσέχου επιχειρηματία Ι. Κούτσερ. Λίγο αργότερα άνοιξαν τα ζυθοποιεία του Α. Σέμπερ και της Μετοχικής Εταιρείας «Μόναχο», οι αποθήκες μύρας της Μετοχικής Εταιρείας «Νέα Βαυαρία» (Χάρκοβο) των Ρίμπερ και Μπαλφούρ. Στις αρχές του 20ού αιώνα άνοιξαν εργαστήρια ζαχαροπλαστικής οι επιχειρηματίες Ι. Λιτβίνοβ, Σ. Εϊντίνοβ και Ι. Φουξ. Από τα τέλη του 19ου αιώνα λειτουργούσε το εργοστάσιο αλλαντικών του Β. Καρασιέκ, που ήταν το μοναδικό αυτού του είδους στην πόλη και σε όλο το Κυβερνείο. Στους κλάδους αυτούς δεν δραστηριοποιούνταν Έλληνες. Εκτός από τα παραπάνω λειτουργούσαν βυρσοδεψεία, κηροποιεία, σαπωνοποιεία και εργοστάσια παραγωγής τούβλων και κεραμιδιών. Το μονοπώλιο παραγωγής σαπουνιού το είχαν αποκλειστικά οι Εβραίοι. Μικρά εργοστάσια σαπουνιού ανήκαν στους Ε. Γκόλμαν, Ι. Σεγκάλ και Μ. Μαμιόβ. Οι Σ. Ιγκνάτοβ, Β. Βασιλένκο, Β. Στεπάνοβα και Φ. Ποπόβ ήταν ιδιοκτήτες εργοστασίων παραγωγής κεριών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1860 στην πόλη λειτουργούσε το βυρσοδεψείο του Α. Τομάζο και το σελοποιείο του Σ. Μπρόντσκι.¹⁶

Τα εργοστάσια παραγωγής τούβλων και κεραμιδιών ήταν τα πλέον πολυάριθμα σε εργάτες τόσο στην ίδια την πόλη όσο και στην περιφέρειά της, χάρη στην ταχύτατη ανάπτυξη της τελευταίας κατά τη δεκαετία του 1860 και στη χρηματοδότηση της οικονομικής δραστηριότητας από τη δημοτική αρχή. Στις αρχές του 1850 η Μαριούπολη απαρτιζόταν από έξι εργοστάσια παραγωγής τούβλων και κεραμιδιών και ένα εργοστάσιο ασβέστη. Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1860 υπήρχαν ήδη δέκα εργοστάσια, το 1892 έφθασαν τα 31, αλλά μειώθηκαν το 1899 σε 27. Το 1906 λειτουργούσαν και πάλι 30.¹⁷ Στον κλάδο αυτό ξεχώριζαν τα εργοστάσια των Ελλήνων

15. ΡΚΙΑ, αρχ. σειρά 20, αρ. ευρ. 6, φάκ. 44, σ. 4-32.

16. Στο ίδιο. *Η Μαριούπολη και τα προάστιά της*, ό.π., σ. 89-90.

17. Φ. Α. Φιόντοροβ, *Η Αζοφική θάλασσα με τις παραθαλάσσιες πόλεις και τις πόλεις-λιμάνια, τους κατοίκους, τις τέχνες και το εμπόριο στο εσωτερικό της χώρας και εκτός της Ρωσίας*, Αγία Πετρούπολη 1856, σ. 74 [Φ. Α. Федоров, *Азовское море, с его приморскими и портовыми городами, их жителями, промыслами и*

επιχειρηματιών Ι. Λυκάκη, με ετήσια αξία παραγωγής 30.000 ρούβλια και 48 εργαζόμενους, και Δ. Χαρατζάεβ, με αξία παραγωγής 15.000 ρούβλια και 75 εργαζόμενους. Μεγάλες ήταν και οι επιχειρήσεις του Α. Βορομπίοβ, το εργοστάσιο κεραμιδιών τύπου «Μασσαλίας», η βιομηχανία οικοδομικών και πυρίμαχων τούβλων του Ι. Γκορενστάιν, το εργοστάσιο ασβεστολιθικών τούβλων των «Μπέργκεν, Ζαβάντσκι & Σία» και το εργοστάσιο τούβλων του Σ. Αραμπατζή. Το 1898 άρχισε τη λειτουργία της η τσιμεντοβιομηχανία του Γερμανού Ο. Σενβέλντερ, η οποία δεν είχε κανέναν ανταγωνιστή σε ολόκληρη τη νότια Ρωσία στην παραγωγή έγχρωμης τσιμεντόπλακας.¹⁸

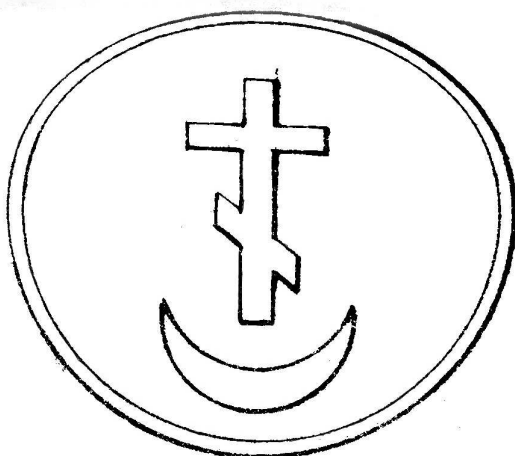
Η χαλυβουργική βιομηχανία άρχισε να αναπτύσσεται στην πόλη από το 1886 με την ίδρυση του εργοστασίου χυτοσιδήρου του Ι. Ουβάροβ με 40 εργαζόμενους. Στα τέλη του 19ου αιώνα ιδρύθηκε το μηχανουργείο χυτοσιδήρου του Σόιφερ. Το 1897 χρονολογείται η έναρξη της λειτουργίας του χαλυβουργείου της Ορεινής και Μεταλλουργικής Μετοχικής Εταιρείας της Νικόπολης-Μαριούπολης με κύριους μετόχους ρωσικές και γαλλικές τράπεζες. Η επιχείρηση ήταν εξοπλισμένη με τις υψηλότερες τεχνικές προδιαγραφές της εποχής και ήταν το μόνο από τα ρωσικά χαλυβουργεία που παρήγαγε λαμαρίνες για την αγγλική εταιρεία ναυπηγείων του Lloyd. Το 1898 ξεκίνησε η κατασκευή του χαλυβουργείου «Russe Providence», που ήταν θυγατρική εταιρεία της βελγικής μετοχικής εταιρείας «Providence».¹⁹ Στην ανάπτυξη αυτού του κλάδου της βιομηχανίας οι Έλληνες επιχειρηματίες δεν λάμβαναν μέρος, διότι δεν διέθεταν τόσο μεγάλα κεφάλαια.

Το εμπόριο ήταν μία από τις κύριες ασχολίες των κατοίκων της πόλης. Στα τέλη του 18ου – αρχές 19ου αιώνα υπήρχαν τέσσερις εμποροπανηγύρεις στην πόλη: μία προς τιμήν του Αγίου Γεωργίου, στις 23 Απριλίου, μία για την εορτή της Μαρίας της Μαγδαληνής, στις 22 Ιουλίου, μία προς τιμήν της Αγίας Σκέπης της Θεοτόκου, την 1η Οκτωβρίου, και μία προς τιμήν του Αγίου Νικολάου, στις 6 Δεκεμβρίου. Όμως προς τα μέσα του

торговлею, внутри страны и вне России]. Α. Σεμένοβ (επιμ.), *Γεωγραφικό-στατιστικό λεξικό της Ρωσικής αυτοκρατορίας*, τ. 3, Αγία Πετρούπολη 1867, σ. 180 [Α. Семенов (сост.), *Географо-статистический словарь Российской империи*]. *Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ*, ό.π., σ. 253-254. «Σχετικά με τη χορήγηση δανείων για εξοπλισμό και επέκταση των εργοστασίων παραγωγής τσιμέντου και κεραμιδιών», στο *Συστηματικός συλλογικός τόμος των αποφάσεων του Ζέμστβο του Ονέζντ από το 1869 έως το 1913*, τ. 2, Μαριούπολη 1916, σ. 10-11 [«О выдаче ссуд на устройство и расширение цементных и черепичных заводов», *Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг.*]. *Επισκόπηση του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1907*, ό.π., σ. 49.

18. Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση, ό.π. *Επισκόπηση του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1907*, ό.π.

19. *Επισκόπηση της βιοτεχνικής-εργοστασιακής βιομηχανίας*, ό.π.

Печать Мариупольского Греческого суда
рисунок из фондов Мариупольского краеведческого музея

Εικ. 3: Η σφραγίδα της Ελληνικής Διοίκησης [Μαγιστράτου]
της Μαριούπολης. Πηγή: MTIM.

19ου αιώνα ο αριθμός των εμποροπανηγύρεων μειώθηκε και εμποροπανήγυρις γινόταν μόνο μία φορά τον χρόνο. Στα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα λειτούργησαν ξανά στη Μαριούπολη οι τέσσερις εμποροπανηγύρεις. Η διάρκειά τους ήταν 6-7 μέρες και διεξάγονταν σε ορθόδοξες θρησκευτικές επετείους: στις 25 Φεβρουαρίου ξεκινούσε η εμποροπανήγυρις προς τιμήν της Αγίας Ευδοκίας, στις 10 Αυγούστου η δεύτερη, στην εορτή προς τιμήν της Κοίμησης της Θεοτόκου, στις 26 Σεπτεμβρίου η τρίτη, εορτή της Αγίας Σκέπης της Θεοτόκου και τέλος, την ημέρα της εορτής του Αγίου Πνεύματος ξεκινούσε η εμποροπανήγυρις της εορτής της Αγίας Τριάδας.²⁰ Η πρώτη εμποροπανήγυρις, στην εορτή της Αγίας Ευδοκίας, ήταν ζωοπανήγυρις για βοοειδή. Η μεγαλύτερη απ' όλες ήταν η εμποροπανήγυρις του εορτασμού της Αγίας Σκέπης της Θεοτόκου, η οποία λάμβανε χώρα στην ομώνυμη πλατεία. Ο μέσος όρος αξίας των προς πώληση εμπορευμάτων ήταν 200.000 αργυρά ρούβλια και το ύψος των συναλλαγών ανερχόταν σε 100.000 αργυρά ρούβλια.²¹

Το σιτάρι και τα άλλα δημητριακά, καθώς και το μαλλί, το ζωικό λίπος, τα δέρματα και τα βοοειδή συγκεντρώνονταν στη Μαριούπολη από τις γειτονικές περιφερειακές διοικήσεις και τα ελληνικά χωριά. Από τα κοντινά

20. *Η Μαριούπολη και τα προάστιά της*, ό.π., σ. 320.

21. Στο ίδιο, σ. 320.

εργαστήρια επεξεργασίας ψαριών και από τις εκβολές των ποταμών Ντον και Κουμπάν έφεραν με βάρκες παστούς οξύρρυγχους και χαβιάρι, παστό ψάρι και ιχθυέλαια. Η αξία των αλιευτικών προϊόντων που εξάγονταν από τη Μαριούπολη ανερχόταν σε 200.000 ρούβλια, κατά μέσο όρο, και των κηπευτικών σε 100.000 ρούβλια.²² Από τις κεντρικές περιοχές της Ρωσίας έφεραν σιδερένια αντικείμενα και «κόκκινα εμπορεύματα», δηλαδή υφάσματα, ξυλεία από πεύκα και βελανιδιές. Υπήρχαν σιταποθήκες, κελάρια για κρασί και αποθήκες για τη φύλαξη των εμπορευμάτων. Στα μέσα του 19ου αιώνα στη Μαριούπολη υπήρχαν 126 μεγάλες αποθήκες.²³

Η πιο κερδοφόρα απασχόληση ήταν το σιτεμπόριο. Για τη ρύθμισή του στη Μαριούπολη ίσχυαν ειδικές «Διατάξεις περί ρύθμισης του εμπορίου δημητριακών», που καθιερώθηκαν το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.²⁴ Σύμφωνα με αυτές, οι αγοροπωλησίες γίνονταν σε ειδικές τοποθεσίες, στις πλατείες της Αγίας Σκέπης και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στις οποίες διεξάγονταν οι εμποροπανηγύρεις. Ο δήμος καθόριζε τους χώρους, στους οποίους εγκαθίσταντο πρόχειρα καταστήματα. Ωστόσο, κάθε σιτέμπορος είχε δικαίωμα να μπαίνει σε οποιαδήποτε αυλή για να παρουσιάσει δείγματα των εμπορευμάτων του. Στους σιτεμπόρους απαγορευόταν να στέλνουν εκπροσώπους εκτός Μαριούπολης για αγορά δημητριακών και σιταριού από μικρότερους επιχειρηματίες ή αγρότες που έφεραν τα προϊόντα τους στην πόλη για πώληση. Η πώληση του σιταριού γινόταν μόνο με τα καθορισμένα μέτρα βάρους, για παράδειγμα σε τσέτβερετ ή πουντ. Με αυτό τον τρόπο οι τοπικές αρχές έλεγχαν το σιτεμπόριο, τις ποσότητες και την ποιότητά του, αποφεύγοντας την κερδοσκοπία και την τεχνητή άνοδο των τιμών.

Το εμπορικό κοινωνικό στρώμα: συγκρότηση, δομή και δραστηριότητες

Οι Έλληνες έμποροι ήταν μια αρκετά σημαντική κοινωνική ομάδα. Από τον 18ο αιώνα οι έμποροι στη Ρωσική αυτοκρατορία είχαν διαχωριστεί, ανάλογα με το μέγεθος του δηλωμένου κεφαλαίου, σε τρεις γκίλντες: η πρώτη συσπείρωνε τους επιχειρηματίες με κεφάλαιο πάνω από 10.000 ρούβλια, η δεύτερη τους αντίστοιχους με κεφάλαιο από 1.000 έως 10.000 ρούβλια και η τρίτη εκείνους που διέθεταν από 500 έως 1.000 ρούβλια. Ο

22. «Υποχρεωτικές αποφάσεις για την καθιέρωση κανονισμών σχετικά με το εμπόριο των προϊόντων των σιτηρών στη Μαριούπολη», *Δελτίο του Κυβερνείου του Αικατερινωσλάβ* αρ. 98 (1901), σ. 1 [«Обязательные постановления об установлении порядка в отношении торговли зерновыми продуктами в г. Мариуполе», *Екатеринославские губернские ведомости*].

23. Σεμένοβ, «Η ελληνική περιφέρεια της Μαριούπολης», *ό.π.*, σ. 178-180.

24. «Υποχρεωτικές αποφάσεις για την καθιέρωση κανονισμών», *ό.π.*, σ. 1.

διαχωρισμός σε αυτές τις γκίλντες καταργήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα.

Στις αρχές του 19ου αιώνα ο αριθμός των εμπόρων στη Μαριούπολη αυξανόταν αργά συγκριτικά με την γενικότερη αύξηση του πληθυσμού. Οι συχνοί πόλεμοι, οι επιδημίες, η ανεπαρκής νομοθεσία και οι κυβερνητικοί περιορισμοί επηρέαζαν την ανάπτυξη του εμπορικού στρώματος στη Ρωσική αυτοκρατορία. Αμέσως μετά την αρχική μετοίκησή τους στην πόλη, υπήρχαν 144 εκπρόσωποι του εμπορικού κόσμου. Το 1816 ο αριθμός τους μειώθηκε σε 57, ενώ το 1838 η Μαριούπολη απαριθμούσε 95 Έλληνες εμπόρους και 4 Ρώσους· το 1850-1852 ο αριθμός των εμπόρων, με βάση την εθνικότητα, ήταν 101 και 30 αντίστοιχα. Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1858, στην πόλη ζούσαν 100 έμποροι, εκ των οποίων οι 68 ήταν Έλληνες. Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι έμποροι αυτοί ήταν εγγεγραμμένοι στην τρίτη γκίλντα.

Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα οι ντόπιοι έμποροι είχαν μικρά κεφάλαια. Δεν υπήρχαν επιχειρηματίες στην πρώτη γκίλντα. Το 1862 στη Μαριούπολη δηλώθηκαν 117 εμπορικά κεφάλαια, ενώ το 1866 τα δηλωμένα κεφάλαια ανήλθαν σε 147. Πιστοποιητικά της πρώτης γκίλντας έλαβαν 6 άτομα, της δεύτερης 127 και της τρίτης γκίλντας 98 (μικροί επιχειρηματίες).²⁵ Τα περισσότερα πιστοποιητικά άσκησης εμπορίου στην περιοχή τα είχαν οι Έλληνες Μαριουπολίτες, παρά την προσπάθεια της κυβέρνησης να προσελκύσει στην περιοχή και άλλες εθνότητες. Από το σύνολο των αλλοδαπών εμπόρων που εμφανίστηκαν στη Μαριούπολη με την ιδιότητα του «ξένου προσκεκλημένου», πρώτοι ήταν οι Ιταλοί και έπειτα έρχονταν οι Έλληνες υπήκοοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, εν συνεχεία οι Έλληνες του ελληνικού Βασιλείου και οι υπήκοοι της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Έλληνες έμποροι υπήρχαν και μεταξύ των απογόνων των Ελλήνων μετοίκων από την Κριμαία, όπως η οικογένεια Χαρατζάβεβ, αλλά και ως αντιπρόσωποι ξένων εμπορικών οίκων που ανήκαν στην κατηγορία των αλλοδαπών. Οι ξένοι δεν καταμετρούνταν στους κατοίκους της πόλης. Έως τα μέσα του 19ου αιώνα στη Μαριούπολη λειτουργούσαν τα γραφεία των Στανισλάβ Γκαλιάνο, Βιντόβιτς, Αδελφών Νικολάι και Ντράγκο Ποπόβιτς και Αδελφών Μεμπέλι και Αντόν Ντεσπότ. Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα εμφανίστηκαν τα γραφεία των παρακάτω ξένων επιχειρηματιών: Βούτσετιτς, Ραντέλι, Παλαιολόγου, Ροδοκανάκη και Πετροκόκκινου. Στη δεκαετία του 1850 στη Μαριούπολη ασχολούνταν με το εμπόριο και οι «ξένοι προσκεκλημένοι» της τρίτης γκίλντας Λούκας και Στέφανο Μεμπέλι, ο «ξένος προσκεκλημένος» της πρώτης γκίλντας Αντόν Ντεσπότ και ο έμπορος της τρίτης γκίλντας Ιωσήφ Αμορέτι.²⁶ Οι

25. Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινόσλαβ, ό.π., σ. 183, 270.

26. Η Μαριούπολη και τα προάστιά της, ό.π., σ. 312-313. ΚΑΠΡ, αρχ. σειρά 581,

Εικ. 4: Ο Δημήτριος Α. Χαρατζάεβ (20 Απριλίου 1912).

Ελλήνων της Μαριούπολης διαδραμάτιζε η οικογένεια Χαρατζάεβ. Στα μέσα του 19ου αιώνα, την εποχή που άνοιξαν τα υποκαταστήματα των εμπορικών οίκων Παλαιολόγου, Ροδοκανάκη και Πετροκόκκινου, ο Αλέξανδρος Χαρατζάεβ ίδρυσε εξαγωγική εταιρεία σιτηρών. Στην ιδιοκτησία του βρίσκονταν πάνω από δέκα ιστιοφόρα και δύο ατμόπλοια. Εκτός από το εμπόριο σιτηρών ο Χαρατζάεβ ασχολείτο με κατασκευαστικές δραστηριότητες, τη μίσθωση ακινήτων και την έρευνα για εξόρυξη γαιάνθρακα. Το έργο του πατέρα του συνέχισε ο Δημήτριος Χαρατζάεβ, ο οποίος ήταν έμπορος της πρώτης γκίλντας και ένας από τους μεγαλύτερους σιτεμπόρους και εξαγωγείς. Ο Δ. Χαρατζάεβ εκπροσωπούσε τη Μαριούπολη σε πολλά συνέδρια με θέμα το σιτεμπόριο. Παράλληλα, ήταν μέλος της τοπικής και της περιφερειακής Γεωργικής Επιτροπής, πρόεδρος της Χρηματιστηριακής Επιτροπής της πόλης και επί 40 έτη μέλος της Δημοτικής Δούμας. Χάρη στις δωρεές της οικογένειας Χαρατζάεβ (30.000 ρούβλια) στη Μαριούπολη άνοιξε το δημοτικό Νοσοκομείο και το Γυμνάσιο αρρένων, στους καλύτερους μαθητές του οποίου δινόταν υποτροφία ύψους 550 ρουβλίων. Για την προσφορά του στην πόλη ο Δ. Χαρατζάεβ ανακηρύχθηκε επίτιμος δημότης της.²⁷

αρ. ευρ. 1, φάκ. 255, φ. 1-11 [Государственный архив Ростовской области].

27. Ρ. Ι. Σαένκο, «Οι έμποροι Χαρατζάεβ της Μαριούπολης και η κοινωνική και φιλανθρωπική τους δραστηριότητα», στο *Ουκρανία – Ελλάδα: Εμπειρία φιλικών σχέσεων*, ό.π., σ. 273-275 [Ρ. Ι. Саенко, «Маріупольські купці Хараджаєви і їх громадська і благодійницька діяльність», Україна – Греція: досвід дру-

«ξένοι προσκεκλημένοι» είχαν εγκατασταθεί στην κάθοδο της οδού που οδηγούσε στο λιμάνι. Αργότερα, στη μνήμη των πρώτων ξένων εμπόρων που διέμεναν στην πόλη, η οδός αυτή ονομάστηκε Ιταλιάνσκαγια (Ιταλική οδός). Τη δεκαετία του 1840 οι Έλληνες επιχειρηματίες Αλέξανδρος Χαρατζάεβ, Ιβάν Τσεμπανένκο, Ιγνάτιος Γαζαντίνοβ και Νικόλαος Λογοθέτοβ μπήκαν στη διεθνή αγορά. Στα χωριά γύρω από τη Μαριούπολη και στις γειτονικές περιοχές ιδρύθηκαν κέντρα αγοράς και αποθήκευσης σιτηρών. Στο λιμάνι κάθε έμπορος διέθετε τις σιταποθήκες του, ενώ ορισμένοι από αυτούς είχαν και μικρά ιστιοφόρα.

Πρωταγωνιστικό ρόλο μεταξύ των

Εικ. 5: Οδός Τоргόβαγια, Μαριούπολη. Πηγή: MTIM.

Στις αρχές του 20ού αιώνα στη Μαριούπολη λειτουργούσαν τα εξής γραφεία εξαγωγής σιτηρών: «Α. Ντρέφους & Σία», «Μ. Γ. Τρεγκούμποβ, Υιός & Σία», «Μ. Νόιφελντ & Σία», καθώς και τα γραφεία των Δ. Χαρατζάεβ, Σ. Σαμοέλοβιτς, Π. Ματέτσκι και Μ. Ολσέβσκι. Στην εγχώρια αγορά σιτηρών διακρίνονταν οι Α. Ατταμάνοβ, Ντ. Γκρην, Γκ. Τσενκο και οι Έλληνες έμποροι Χ. Αραμπατζής και Ι. Καρακουρτσής.²⁸

Με το εξαγωγικό εμπόριο γαιάνθρακα εντός των λιμανιών της Μαύρης θάλασσας και στην Κωνσταντινούπολη ασχολούνταν οι εταιρείες του Δ. Χαρατζάεβ. Ο εμπορικός οίκος «Ι. Ι. Ντε Μαρτίνο & Υιοί» κατά τη διάρκεια των ετών 1875-1916 εξήγαγε άνθρακα, χάλυβα και σίδηρο σε όλα τα λιμάνια της Ρωσικής αυτοκρατορίας και στο εξωτερικό. Το χονδρικό και λιανικό εμπόριο διάφορων προϊόντων αποτελούσε την κύρια δραστηριότητα των εμπορικών οίκων των αδερφών Ανταμπάσεβ, του Σ. Λέβιν, του Μ. Μπαλαμπάνοβ, των Αδελφών Μπιάτοβ, καθώς και της εταιρείας

жніх зв'язків і перспективи співробітництва: Тези міжнародної науково-практичної конференції]. *Πρακτικά Τακτικών και Εκτακτων Συνεδριάσεων της Δημοτικής Δούμας της Μαριούπολης*, Μαριούπολη 1906, σ. 28-30 [Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1905 г.].

28. *Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση*, ό.π., σ. 160.

«Import».²⁹ Το 1909 στη Μαριούπολη ιδρύθηκε Χρηματιστήριο εμπορευμάτων (Μπίρζα) με σκοπό τη ρύθμιση των τοπικών εμπορικών συναλλαγών, πρόεδρος του οποίου έως το 1919 ήταν ο Δ. Χαρατζάεβ. Η δυναμική των εισαγωγών και εξαγωγών της Μαριούπολης κατά τη διάρκεια 1830-1900 παρουσιάζεται στον πίνακα 14.4 που ακολουθεί.³⁰

Πίνακας 14.4
Εισαγωγές και εξαγωγές από τη Μαριούπολη, 1836-1891

Έτος	Εξαγωγές (σε αργυρά ρούβλια)	Εισαγωγές (σε αργυρά ρούβλια)	Αριθμός αφίξεων και αναχωρήσεων ξένων πλοίων	Αριθμός αφίξεων και αναχωρήσεων ακτοπλοϊκών
1836-1840	1. 099.000	-	95	290
1841-1845	888. 000	-	62	-
1846	856. 000	-	61	376
1863	1. 632. 827	6 348	105	564
1864	3. 997. 639	5 704	186	661
1865	2.692.237	2 638	168	583
1878	6. 486. 887	32 380	140	584
1879	3.747. 780	26 092	78	831
1880	1. 450.330	14 441	40	935
1882	3.700.000	1 000	88	1041
1883	4.000. 000	1 000	77	859
1884	5. 000. 000	6 000	83	912
1885	5. 600. 000	4 000	76	985
1886	5.500. 000	2 000	74	1044
1887	6. 000. 000	3 000	100	1204
1888	12. 000. 000	2 000	158	1200
1889	9. 000. 000	22 000	116	1154
1890	10. 000. 000	54 000	124	1492
1891	9. 000. 000	273 000	111	1604

Πηγές: Η Μαριούπολη και τα περίχωρά της, ό.π., σ. 312-313, 321-322. Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ για το έτος 1867, ό.π., σ. 89, 92.

Ο παραπάνω πίνακας δείχνει τη σημαντική αύξηση των εξαγωγών

29. Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση, ό.π., σ. 137-147, Γ. Λιούντιν, «Ο πλοιοκτήτης Πέτρος Ρέγιρ της Μαριούπολης», στο *Ναυτιλιακό Αλμανάκ της Αζοφικής*, Μαριούπολη 1996, σ. 38 [Γ. Людин, «Марнопольский судовладелец Петр Регир», *Азовский морской альманах*].

30. Η Μαριούπολη και τα προάτιά της, ό.π., σ. 312-313, 321-322. Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, ό.π., σ. 89, 92.

στις δεκαετίες 1880 και 1890. Η άνοδος των συναλλαγών τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς και η ανάπτυξη στην πόλη του τραπεζικού συστήματος και των επικοινωνιών, οφείλονται στην έναρξη της λειτουργίας του σιδηροδρόμου και στην κατασκευή του νέου λιμανιού. Στη Μαριούπολη λειτουργούσε υποκατάστημα της Εμπορικής Τράπεζας Αζόφ-Ντον από το 1872, η Δημοτική Κοινοτική Τράπεζα της Μαριούπολης (1883-1887), η Τράπεζα Αλληλεγγύου Πίστεως (από το 1875) και ένα υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας της Ρωσίας (από το 1895). Ο τηλεγράφος λειτουργούσε στην πόλη από το 1860 και εξασφάλιζε γρήγορη και άμεση επικοινωνία με την Οδησό και το Ταγκανρόγ. Αργότερα άνοιξαν ταχυδρομικά-τηλεγραφικά γραφεία στο λιμάνι και στον σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης. Το 1895 τοποθετήθηκαν και οι πρώτες τηλεφωνικές γραμμές και το 1913 υπήρχαν 316 συνδρομητές.³¹

Εμπόριο και υπηρεσίες

Η πόλη διέθετε εστιατόρια, ταβέρνες, καφενεία, μεζεδοπωλεία, οινοπωλεία, πανδοχεία, ξενοδοχεία κ.ά. Στα μέσα της δεκαετίας του 1860 λειτουργούσαν τέσσερα πανδοχεία και δύο ξενοδοχεία, τρία μεζεδοπωλεία και μία ταβέρνα. Τα πρώτα ξενοδοχεία της Μαριούπολης εμφανίστηκαν στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Ορισμένα από αυτά εξελίχθηκαν σε μεγάλες επιχειρήσεις. Μεταξύ των παλαιότερων ήταν το «Σέβερναγια» του Ο. Καμποτέκρο, η «Ρωσία» του Ι. Ψάλτη, η «Ευρωπαϊκή» του Ι. Κυρίλοβ, η «Αγία Πετρούπολη» του Φ. Ν. Μελεκόβ, η «Μόσχα» του Μπ. Ακινήτοβ, το «Bristol», το «Grand Hotel», ο «Ρωσικός Κόσμος» και οι «Βερσαλλίες». Το πλέον δημοφιλές και επικερδές ήταν το ξενοδοχείο «Κοντινεντάλ», ιδιοκτήτης του οποίου, στα τέλη του 19ου αιώνα, ήταν ο Α. Ι. Μακεδών και αργότερα ο Ντ. Καλέρης. Το κτήριο του ξενοδοχείου ανήκε στην Ελισάβετ Τομάζο. Στο ξενοδοχείο λειτουργούσε εστιατόριο και αίθουσα συναυλιών. Η συντριπτική πλειονότητα των εργαζομένων στον τομέα των υπηρεσιών ήταν οι Μαριουπολίτες Έλληνες.³² Στις αρχές του 20ού αιώνα στην πόλη αυξήθηκαν τα μαγαζιά λιανικής πώλησης, στα περισσότερα από τα οποία ιδιοκτήτες ήταν Έλληνες. Τους ανήκαν τα 11 από τα 25 καταστήματα λιανικής πώλησης, τα τέσσερα από τα 16 ψιλιατζίδικα, τα έξι από τα 17 δερματοπωλεία και υποδηματοπωλεία και τα δύο από τα πέντε καπνοπωλεία. Το ένα τρίτο από τα 22 παντοπωλεία ανήκαν στην εμπορική οικογένεια Κετσετζή. Από τα δέκα καταστήματα (οινομαγειρεία, ταβέρνες, κα-

31. *Η Μαριούπολη και τα προάστια της*, ό.π., σ. 323. *Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση*, ό.π., σ. 147.

32. *Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση*, ό.π., σ. 149.

φενεία, ζαχαροπλαστεία, κάβες) τα τέσσερα ήταν ελληνικής ιδιοκτησίας.³³

Στα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα η σημασία της Μαριούπολης στις εξαγωγές της Αζοφικής είχε ως αποτέλεσμα να ανοίξουν στην πόλη πολλές ξένες αντιπροσωπίες. Το 1910 ιδρύθηκαν τα υποπροξενεία της Μεγάλης Βρετανίας, της Γερμανίας, της Ελλάδας, της Ισπανίας και τα προξενικά γραφεία της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας. Η άνοδος του διεθνούς και του εγχώριου εμπορίου στην περιοχή επηρέαζε θετικά και τις μεταφορές, την ανάπτυξη των συγκοινωνιών και των τελωνείων. Στα τέλη του 18ου αιώνα, στο λιμάνι της Μαριούπολης προσόρμιζαν δεκάδες ξένα πλοία, η έκδοση, ωστόσο, των φορτωτικών τους εγγράφων καθυστέρουσε, επειδή το πλησιέστερο τελωνείο βρισκόταν στο Ταχανρόγ. Το Τελωνείο της Μαριούπολης ιδρύθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1799 με διάταγμα του αυτοκράτορα Παύλου Α', αλλά μόλις το 1865 το Τελωνείο αναβαθμίστηκε.³⁴ Η αναβάθμισή του οφείλεται στην άνοδο του διεθνούς και του εγχώριου εμπορίου αλλά και στην προσπάθεια ελέγχου του λαθρεμπορίου.

Το 1782 στη Μαριούπολη βρισκόταν στα σπάργανα η κατασκευή του λιμανιού με λιμενοβραχίονες και η αποβάθρα στις εκβολές του ποταμού Κάλμιους. Λόγω των ρηχών υδάτων και των ελλιπών λιμενικών υποδομών τα πλοία μεγάλης χωρητικότητας αγκυροβολούσαν σε απόσταση 1,5 μιλίου από το λιμάνι. Τα εμπορεύματα μεταφέρονταν με μικρά ακτοπλοϊκά σκάφη για να διανεμηθούν στη συνέχεια στις εμποροπανηγύρεις της πόλης. Το 1808 άρχισαν να λειτουργούν η Καραντίνα και το Λιμεναρχείο, με σκοπό την επισκευή των πλοίων, την εφαρμογή της καραντίνας, τη συντήρηση των φάρων στο ακρωτήριο Μπελοσαράισκαγια και την έκδοση των απαραίτητων ναυτιλιακών εγγράφων, και με τον τρόπο αυτό βελτιώθηκαν οι παροχές των τελωνειακών υπηρεσιών. Όμως δεν λύθηκαν όλα τα προβλήματα, τα οποία αφορούσαν κυρίως το διεθνές εμπόριο. Για παράδειγμα, οι εμπορικές διαφορές μεταξύ των ξένων εναγόντων ή εναγομένων εξετάζονταν αποκλειστικά υπό την παρουσία του δημάρχου στο Εμποροδικείο του Ταχανρόγ.

Στις αρχές του 19ου αιώνα το Δημοτικό Συμβούλιο της Μαριούπολης έθεσε υπόψη των τοπικών αρχών του Ταχανρόγ το ζήτημα της κατασκευής του πέτρινου λιμενοβραχίονα στις εκβολές του Κάλμιους. Ωστόσο, μόλις το 1836 το θέμα λύθηκε οριστικά και μία επιτροπή υπουργών ενέκρινε την υλοποίηση έργων με προϋπολογισμό 79.720 ρούβλια. Το 1848

33. Στο ίδιο, σ. 166-168.

34. Πλήρης Συλλογή Νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, τ. 44, μέρος 2, Αγία Πετρούπολη 1830, σ. 370-372 [Полное собрание законов Российской империи]. РКИА арх. σειρά 1409, αρ. ευρ. 1, φάκ. 2442, φ. 60. Πλήρης Συλλογή Νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, τ. 30, σ. 279-299.

Εικ. 6: Η εκκλησία στην Καρασέβσκαγια.
Φωτογραφία των αρχών του 20ού αιώνα. Πηγή: MTIM.

εγκρίθηκε, επίσης, το σχέδιο κατασκευής του αμαξιτού δρόμου και της καθόδου προς τον μόλο, ο οποίος τέθηκε σε λειτουργία το 1860.

Τη δεκαετία του 1870 οι παραθαλάσσιες εκτάσεις δίπλα στο λιμάνι κατανεμήθηκαν μεταξύ των μεταφορικών εταιρειών «Ατμοπλοϊκή εταιρεία επί του Ντον, της Αζοφικής και Μαύρης θάλασσας» («Пароходное общество по Дону, Азовскому и Черному морям») και «Βόρεια ατμοπλοϊκή εταιρεία» («Северное пароходное общество»). Στην ίδια περιοχή βρίσκονταν οι αποθήκες της «Ρωσικής Εταιρείας Εξαγωγικού Εμπορίου» («Русского общества вывозной торговли») και των επιχειρηματιών Βιντόβιτς, Ματέτσκι, Τρεγκούμποβ και Χαρατζάεβ. Στα οικόπεδα του Δήμου βρίσκονταν και οι αποθήκες της εταιρείας των Αδελφών Νόμπελ και των επιχειρηματιών Σαργκορόντσκι και Μιελεκόβ. Τη δεκαετία του 1890 λειτούργησε η ναυτιλιακή εταιρεία του Π. Π. Ριέγκιρ και το 1908 τα ναυτιλιακά πρακτορεία του ντε Παλλόνε, του Ι. Ντερεβίτσκι, της «Βόρειας ατμοπλοϊκής εταιρείας και της «Ρωσικής Ατμοπλοϊκής και Εμπορικής Εταιρείας» («Русское общество пароходства и торговли»)).³⁵

Το 1882 ολοκληρώθηκε η κατασκευή των ιδιωτικών σιδηροδρομικών γραμμών για τη μεταφορά γαιάνθρακα από την ανθρακοφόρο λεκάνη του

35. КАПР, арх. σειρά 579, αρ. ευρ. 1, φάκ. 276, φ. 1-20. Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση, ό.π., σ. 36-37.

Ντονέτσκ («Донецкий угольный бассейн»)³⁶ στο λιμάνι της Μαριούπολης για εξαγωγή σε όλα τα λιμάνια της Αζοφικής και της Μαύρης θάλασσας. Από τον σιδηροδρομικό σταθμό εκτείνονταν δύο σιδηροδρομικές γραμμές: η πρώτη έφθανε μέχρι την παλαιά προβλήτα και η δεύτερη είχε κατεύθυνση προς το νέο λιμάνι. Το 1893 το τμήμα των σιδηροδρομικών γραμμών της Μαριούπολης εντάχθηκε στο δίκτυο των Εθνικών Σιδηροδρομικών Γραμμών Αικατερίνινσκαγια, οι οποίες συνέδεαν τα σιδηρωρυχεία του Κριβόι Ρογκ με τα ανθρακωρυχεία του Ντονμπάς. Το 1900 κατασκευάστηκε δεύτερη σιδηροδρομική γραμμή μεταξύ Μαριούπολης και Γιούζοβο, που ήταν κεντρικός οικισμός του Ντονμπάς.³⁷ Πριν από τη δημιουργία του σιδηροδρόμου στη Μαριούπολη, όλα τα εμπορεύματα εισέρχονταν και εξέρχονταν από την πόλη είτε διά θαλάσσης μέσω πλοίων, είτε οδικώς με κάρα.

Η αυξημένη ροή των εμπορευμάτων που έφθαναν στη Μαριούπολη σιδηροδρομικώς για την περαιτέρω μεταφορά τους διά θαλάσσης επέβαλε την ανάγκη κατασκευής νέου λιμανιού. Το εμπορικό λιμάνι θεμελιώθηκε τον Μάρτιο του 1886 και βρισκόταν σε απόσταση 5,5 χιλιομέτρων δυτικά των εκβολών του ποταμού Κάλμιους. Εντός τριών ετών κατασκευάστηκαν λιμενοβραχίονας μήκους 850 μέτρων, τρεις αποβάθρες, δύο κυματοθράυστες και έγιναν έργα εκβάθυνσης στα 14 και εν συνεχεία στα 18 πόδια. Παράλληλα, κατασκευάστηκαν λιμενικές εγκαταστάσεις και σιδηροδρομικές γραμμές προς τον σταθμό της Μαριούπολης. Το λιμάνι επικοινωνούσε με την πόλη με πλακόστρωτο αμαξιτό δρόμο. Τα εγκαίνια του εμπορικού λιμανιού έγιναν την 21η Αυγούστου 1889. Για τη βελτίωση των δυνατοτήτων φορτοεκφόρτωσης κατασκευάστηκε στο διάστημα 1899-1901 νέα προβλήτα. Το νέο λιμάνι είχε όλες τις απαραίτητες υποδομές: σύγχρονα συστήματα φορτοεκφόρτωσης για πλοία και τρένα, σιλό, υδραυλικό γερανό κ.ά. Η χρήση των μηχανημάτων μείωσε τα έξοδα της φορτοεκφόρτωσης άνθρακα και άλλων προϊόντων, ενώ την απαραίτητη ενέργεια για τη λειτουργία τους παρήγαγε ο κεντρικός υδροηλεκτρικός σταθμός. Το κόστος της κατασκευής του λιμανιού ανήλθε σε 4.000.500 ρούβλια. Τα έργα είχαν ανατεθεί στους μηχανικούς Μπορέισεμ και Μαξίμοβιτς υπό την επίβλεψη του απεσταλμένου από την κυβέρνηση μηχανικού Λισόβσκι. Παράλληλα, λειτουργούσε και το παλαιό λιμάνι, στις εκβολές του Κάλμιους, όπου επίσης έγιναν έργα εκβάθυνσης το 1898.³⁸

36. [Σ.τ.Μ.: Είναι η περιοχή βόρεια της Μαριούπολης, οι σημερινοί Νομοί Ντονέτσκ και Λουγκάνσκ της Ουκρανίας, όπου υπάρχουν πυκνά και πλούσια κοιτάσματα άνθρακα.]

37. Ονομαστικός κατάλογος του Κυβερνείου του Αικατερινωσλάβ, Αικατερινοσλάβ 1915, σ. 235-236 [Екатеринославский адрес-календарь, 1915 год].

38. Όλη η Μαριούπολη και η περιφερειακή της διοίκηση, ό.π., σ. 67.

Η ναυσιπλοΐα στη Μαριούπολη

Η ενδοαζοφική ναυσιπλοΐα διεξαγόταν –λόγω των φυσικών και κλιματικών συνθηκών– με ειδικά ακτοπλοϊκά σκάφη για τις ανάγκες αυτής της θάλασσας. Ο κύριος τύπος αυτών των πλοίων ήταν η «αζοφική βελανιδιά» («азовский дубок») που παρέμενε σχεδόν अपαράλλακτη, χωρίς καμία ουσιαστική αλλαγή, για περισσότερα από 150 χρόνια. Ήταν ένα μικρού έως μεσαίου μεγέθους ιστιοφόρο που δεν ξεπερνούσε τους 150 τόνους και είχε πλήρωμα 5-6 άτομα, με ένα ή δύο κατάρτια και σχετικά μικρό βύθισμα. Το πρώτο πλοίο της ακτοπλοΐας στη Μαριούπολη είχε κατασκευαστεί το 1824 στο ναυπηγείο Cavalotti και είχε μεταφορική ικανότητα 9.000 πουντ (περίπου 147 τόνους). Από το 1830 τα πλοία της ακτοπλοΐας για τις εταιρείες των Μερπέλι, Τσεμπανένκο και άλλων βιομηχάνων, άρχισαν να κατασκευάζονται στο Αζάι, στο ναυπηγείο του Έλληνα Ιγνατίου Γκομζή. Η μεταφορική τους ικανότητα ήταν από 3.000-12.000 πουντ (περίπου 50-200 τόνοι).³⁹ Τα ακτοπλοϊκά σκάφη της Αζοφικής έπλεαν κυρίως με τη ρωσική αλλά και με άλλες σημαίες.

Με την αύξηση της ζήτησης του ρωσικού σιταριού στην Ευρώπη αυξήθηκε και ο ακτοπλοϊκός στόλος της Αζοφικής. Υπήρχαν όμως προβλήματα στη διεξαγωγή της ακτοπλοΐας από ξένους υπηκόους. Έτσι, την περίοδο 1833-1848, λόγω της προσωρινής απαγόρευσης της ακτοπλοΐας σε αλλοδαπούς εφοπλιστές, μειώθηκε κατά 50% ο στόλος της Αζοφικής. Παρόλο που η πολιτική της ρωσικής κυβέρνησης ήταν η αποκλειστική χρήση του δικαιώματος της ακτοπλοΐας σε Ρώσους υπηκόους, η σημασία της παρουσίας των ξένων εφοπλιστών στην ακτοπλοΐα της Αζοφικής οδήγησε στην ανάγκη έκδοσης προσωρινών αδειών, παρά την απαγόρευση που ίσχυε στο διάστημα αυτό.⁴⁰ Ωστόσο, οι ξένοι έμποροι απέφευγαν την Αζοφική και διεκπεραίωναν την καραντίνα σε άλλα λιμάνια της Μαύρης θάλασσας. Στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) παρατηρείται πτώση στους ρυθμούς ανάπτυξης της εμπορικής ναυτιλίας της Αζοφικής. Πολλά πλοία καταστράφηκαν, ναυπηγεία σταμάτησαν τη λειτουργία τους και ο στόλος της Αζοφικής ανανεώθηκε με νέες αγορές πλοίων από την Ελλάδα και την αυτοκρατορία των Αψβούργων. Στη δεκαετία του 1860 στο λιμάνι της

39. Α. Α. Σιπτόβ, Β. Σ. Εφρέμοβ, *Ανάπτυξη των μεταφορών της Αζοφικής θάλασσας. Ιστορική αναδρομή και σύγχρονη εποχή*, Κίεβο 1995, σ. 50-51 [Α. Α. Шипцов, Β. С. Ефремов, *Транспортное освоение Азовского моря. Исторический экскурс и современность*].

40. *Πλήρης Συλλογή Νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας*, τ. 15, αρ. 13097, «Παράταση για περίοδο πέντε ετών του δικαιώματος που έχει δοθεί στα ξένα πλοία να διεξάγουν τη ναυσιπλοΐα μεταξύ των ρωσικών λιμανιών της Μαύρης, της Αζοφικής θάλασσας και του Δούναβη».

Εικ. 7: Η οδός Γρηγοριέβσκαγια, άποψη της αγοράς.

Μαριούπολης ήταν νηολογημένα 65 ακτοπλοϊκά σκάφη, εκ των οποίων τα μισά ήταν ελληνικής και δαλματικής ιδιοκτησίας.⁴¹ Τα ποντοπόρα πλοία που ήταν νηολογημένα στη Μαριούπολη κατά το δεύτερο μισό του 19ου – αρχές 20ού αιώνα, ήταν κατασκευασμένα στο εξωτερικό, κυρίως στη Χίο και τη Σύρο, με πληρώματα μόνο Έλληνες και Ιταλούς.⁴² Το λιμάνι της Μαριούπολης υστερούσε ουσιαστικά έναντι των λιμανιών του Ταχανρόγ και του Ροστόβ-στον-Ντον σε ακτοπλοϊκό στόλο. Ο μεγαλύτερος Έλληνας εφοπλιστής ήταν ο Δ. Χαρατζάεβ με δέκα ιστιοφόρα και δύο ατμόπλοια.⁴³

Ο υπό ρωσική σημαία στόλος αποτελούσε το 19% του στόλου της Μαύρης και Αζοφικής θάλασσας. Αρχίζοντας από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στα λιμάνια της Αζοφικής και της Μαύρης θάλασσας κατέ-

41. Κ. Σκαλκόβσκι, *Ο ρωσικός εμπορικός στόλος και η ναυσιπλοΐα στη Μαύρη και Αζοφική θάλασσα*, Αγία Πετρούπολη 1887, σ. 38 [К. Скальковский, *Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях*].

42. Κατάλογος πλοίων του ρωσικού εμπορικού στόλου την 1η Ιανουαρίου 1889, Αγία Πετρούπολη 1889 [Опыт перечня судов Российского морского торгового флота. К 1 января 1889 г.]. Ρώσικος εμπορικός στόλος. Κατάλογος πλοίων της 1ης Ιανουαρίου 1900 [Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1900 г.]. Σκαλκόβσκι, *Ο ρώσικος εμπορικός στόλος και η ναυσιπλοΐα*, ό.π., σ. 129-130.

43. Κατάλογος πλοίων του ρωσικού εμπορικού στόλου, ό.π. Ρώσικος εμπορικός στόλος, ό.π.

φθάναν πλοία με σημαίες από 23 χώρες. Τα περισσότερα έφεραν τη σημαία της Ελλάδας, της Σαρδηνίας, της Αυστρίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το 1883, για παράδειγμα, στα ρωσικά λιμάνια της Αζοφικής και της Μαύρης θάλασσας έφθασαν 709 οθωμανικά πλοία, 275 αγγλικά, 91 ελληνικά και 314 ρουμανικά.⁴⁴ Να σημειωθεί ότι τα περισσότερα οθωμανικά και ρουμανικά πλοία ήταν πλοία Ελλήνων ιδιοκτητών με οθωμανική και ρουμανική σημαία. Χάρη στις δραστηριότητες των ελληνικών εμπορικών και ναυτιλιακών επιχειρήσεων από το 1880 στην ευρύτερη περιοχή, έγινε η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια. Οι ιστορικοί ερευνητές των αρχών του 20ού αιώνα έγραφαν ότι ο ελληνικός κυρίως ατμοπλοϊκός στόλος επισκεπτόταν πολύ συχνά την Αζοφική.⁴⁵

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το εμπόριο των αγροτικών προϊόντων και οι δραστηριότητες των ξένων, συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών επιχειρήσεων, είχαν μετατρέψει τη Μαριούπολη σε μεγάλη πόλη-λιμάνι και σε εμποροβιομηχανικό κέντρο της βόρειας Αζοφικής. Οι επιχειρήσεις αυτές συνέβαλαν στην ένταξη της Αζοφικής στο διεθνές εμπόριο και στην ανάπτυξη του εγχώριου εμπορίου. Οι Έλληνες έμποροι συνέβαλαν, επίσης, στην ανάπτυξη των εμπορικών υποδομών της πόλης, στη δημιουργία και την εξέλιξη διάφορων κλάδων της βιομηχανίας, στην αύξηση του αριθμού των καταστημάτων καθώς και στην αρμονική οργάνωση των υπηρεσιών της βιομηχανίας. Οι δραστηριότητες των Ελλήνων επιχειρηματιών της Μαριούπολης δεν έχουν όμως μελετηθεί επαρκώς· χρειάζεται περαιτέρω έρευνα και επεξεργασία του αρχειακού υλικού, για να αποκτήσουμε σαφέστερη και πληρέστερη εικόνα.

Μετάφραση: Άννα Συντορένκο

44. Σκαλκόβσκι, *Ο ρωσικός εμπορικός στόλος και η ναυσιπλοΐα*, ό.π., σ. 74. Περισσότερες πληροφορίες για αφίξεις πλοίων στα λιμάνια της Αζοφικής και της νότιας Ρωσίας βλ. στον παρόντα τόμο, Κεφ. 1 (Ευρυδίκη Σιφναίου – Τζελίνα Χαρλαύτη).

45. ΡΚΙΑ, αρχ. σειρά 190, Τμήμα τελωνειακών δασμών [Департамент таможенных сборов] αρ. ευρ. 4, βιβλίο 2, φάκ. 3318, «Σχετικά με την ολοκληρωμένη μελέτη των συνθηκών εμπορίου και ναυσιπλοΐας στην Αζοφική θάλασσα, 1903-1906», σ. 9. [О всестороннем исследовании условий торговли и судоходства на Азовском море].